

9. Лихачева О.Н. Финансовое планирование на предприятии : учеб. пособие. – М. : ООО «ТК Велби». 2003. – 264 с.
10. Godet M. Creating Futures: Scenario Planning as a Strategic Management Tool / M. Godet. – London : Economica. – 2006. – 269 p.
11. Кравченко О.О. Передумови використання сценарного підходу до фінансового планування і прогнозування на залізничному транспорті // Вісник економіки транспорту і промисловості. – № 37. – 2012. – С. 140-144.
12. Степура В.В. Обґрунтування необхідності використання бюджетування в системі фінансового планування // Збірник тез I Міжнародної науково-практичної конференції «Економіка та фінанси в умовах глобалізації: досвід, тенденції та перспективи розвитку» (22-24 квітня 2009 р.). – Макіївка : МЕРГ. – 2009. – Том II. – С. 293-295.
13. Брейли Р. Принципы корпоративных финансов / Р. Брейли, С. Майерс ; пер. с англ. Н. Барышниковой. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2008. – 1008 с.
14. Костирко Л.А. Фінансовий механізм сталого розвитку підприємств: стратегічні орієнтири, системи забезпечення, адаптація : монографія / Л.А. Костирко. – Луганськ : Вид-во «Ноупідж», 2012. – 474 с.
15. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга / Хан Д. ; пер. с нем. ; под ред. и с предисл. А.А. Турчака, Л.Г. Головача, М.Л. Лукашевича. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 800 с.
16. Мацола С.М. Модель планування і управління прибутком підприємства / С.М. Мацола // Вісник Хмельницького національного університету. – Серія Економічні науки. – 2009. – № 4. – Т. 3. – С. 48-51.

УДК 336.27(045)

Сусіденко Ю.В.

*кандидат економічних наук, доцент
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

ЗАБОРГОВАНІСТЬ СВІТОВОГО ДЕРЖАВНОГО БОРГУ ЯК ОСНОВНА ПРИЧИНА ЗАСТОЮ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена дослідженню динаміки обсягу державного боргу України та країн світу в сучасних умовах на основі даних за останні 2011–2014 рр. Розглянуто основні проблеми, під тиском яких країни змушені приймати рішення щодо взяття кредиту та отримання звання боржника. Також розглянуто перспективи погашення боргу та прогноз на наступні роки.

Ключові слова: держаний борг, консолідація, уніфікація, конверсія, обмін облігацій за регресивним співвідношенням, світовий держаний борг, відстрочка погашення позики, внутрішній та зовнішній державні борги.

Сусіденко Ю.В. ЗАДОЛЖЕННОСТЬ МИРОВОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА КАК ОСНОВНАЯ ПРИЧИНА ЗАСТОЯ ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена исследованию динамики объема государственного долга Украины и стран мира в современных условиях на основе данных за последние 2011–2014 годы. Рассмотрены основные проблемы, под давлением которых страны вынуждены принимать решение о взятии кредита и получения звания должника. Также рассмотрены перспективы погашения долга и прогноз на последующие годы.

Ключевые слова: государственный долг, консолидация, унификация, конверсия, обмен облигаций по регрессивным соотношениям, мировой государственный долг, отсрочка погашения кредита, внутренний и внешний государственные долги.

Susidenko J.V. INDEBTEDNESS OF THE WORLD STATE DEBT AS THE MAIN REASON FOR ECONOMIC STAGNATION

The article deals with the research of the dynamics of current government debts of Ukraine and countries of the world which are based on the statistics of 2011–2014. The main issues which induce countries to take loans and get the title of the debtor are revised. The prospects of debt extinguishment and perspectives for the future have been analyzed in the article.

Keywords: state debt, consolidation, unification, conversion, bond regressive correlation exchange, world state debt, respite amortization of loan, internal and external debts.

Постановка проблеми. Збільшення обсягу боргу України та країн світу майже щороку та неспроможність його погашення є основною та вкрай важливою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням державного боргу займалися такі вчені: А. Сміт, Т.Р. Мальтус, В.В. Кириленко, Ж.Б. Сей, О.Р. Романенко і також В.В. Шпачук, який розглянув напрями вдосконалення політики управління зовнішнім державним боргом України, а також О.Я. Доліновська, предметом дослідження якої стали державні запозичення у системі кредитних відносин.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження присвячене пошуку сучасних причин збільшення державної заборгованості країн світу, в т.ч. України, та знаходження нових методів та інструментів щодо її подолання.

Формулювання цілей статті. Стаття розглядає можливість зменшення державного боргу шляхом застосування нових методів боротьби з ним.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в отриманні даних про динаміку державного боргу в Україні та країнах світу за останні роки та знайти найбільш перспективні рішення, які посприятимуть швидкому погашенню боргу.

Виклад основного матеріалу. Борг країни є важливим інструментом фінансового розвитку. Залучення коштів за умов боргу є основою збільшення ресурсів для проведення бюджетних видатків, фінансування державних цільових фондів, забезпечення підприємницької діяльності як державними, так і недержавними суб'єктами господарювання, розширення споживчого попиту домогосподарств. Борго-

ві інструменти використовують як для розширення меж фінансування загальнодержавних програм, так і розвитку територій. У країнах з перехідною економікою боргове фінансування використовується з метою збільшення обсягу інвестицій, проведення структурної перебудови економіки, впровадження інновацій, стимулювання експортних операцій. В окремих випадках кошти за умов позик залучають і для вирішення гострих соціальних проблем [1, с. 52-53].

Величина державного боргу, динаміка й темпи його зміни відображають стан економіки і фінансів держави, ефективність функціонування державних структур. Державний борг присутній майже у кожній країні, незалежно від того, чи це високорозвинена країна чи та, що розвивається, але відрізняється цей борг головними причинами, які посприяли його виникненню, це може бути: хронічний дефіцит державного бюджету; перевищення темпів зростання державних витрат над темпами зростання державних доходів; розширення економічної функції держави; залучення коштів нерезидентів з метою підтримки стабільності національної валюти; вплив політичних бізнес-циклів (надмірне збільшення державних витрат на передодні виборів з метою завоювання популярності у виборців) тощо. Кожен державний борг складається з внутрішнього державного боргу та зовнішнього державного боргу (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація державного боргу

Види державного боргу	Трактування
Внутрішній державний борг	Заборгованість держави домогосподарствам і фірмам даної країни, які володіють цінними паперами, випущеними її урядом
Зовнішній державний борг	Заборгованість держави перед іноземними громадянами, фірмами, урядами та міжнародними фінансовими організаціями

У свою чергу загальний обсяг внутрішньої заборгованості держави поділяється на дві частини: монетизований борг, який складається з боргів, опосередкований кредитними стосунками держави з банками, та немонетизований борг, що складається з невиконаних державою фінансових зобов'язань, передбачених чинним законодавством, та із заборгованості по господарських стосунках з реальним сектором економіки. А щодо зовнішнього боргу у разі його зростання країна може потрапити не тільки в економічну, а й у політичну залежність від країни-кредитора. Тому в розвинутих країнах парламенти встановлюють різні обмеження для зовнішніх запозичень уряду. Крім того, зовнішні запозичення беруть одні уряди, а віддаватимуть інші, що може негативно позначитися на їх політичному майбутньому [4, с. 67].

Звичайно, незважаючи на причини виникнення боргу та напрямів його вкладення, борг має і негативні наслідки, які можуть виявлятися у короткостроковому періоді як проблема «витіснення», що виникає через підвищення ринкових відсоткових ставок, у випадку фінансування бюджетного дефіциту за допомогою випуску державних цінних паперів і також при умові збільшення боргу у довгостроковому періоді, призводить до заміщення приватного капіталу державним боргом. Так як виплата державного боргу не може здійснюватися самостійно, то цим займається держава, шляхом зміни умов вже

випущених позик, визначення умов і випуску нових державних цінних паперів. Майже у кожній країні виплата доходів за позиками та їх погашення зазвичай проводяться за рахунок бюджетних коштів. Проте в умовах значного зростання державної заборгованості і наростаючих бюджетних труднощів країна може вдатися і до рефінансування державного боргу. Під рефінансуванням розуміється погашення старої державної заборгованості шляхом випуску нових позик.

На досягнення ефективності державного кредиту спрямовані такі заходи в галузі управління державним боргом, як: конверсія, консолідація, обмін облигацій за регресивним співвідношенням, відстрочення погашення і анулювання позик. Схематично сукупність заходів управління державним боргом показано на рисунку 1.

Під конверсією зазвичай розуміють зміну прибутковості позик. З метою зниження витрат з управління державним боргом держава найчастіше знижує розмір виплачуваних відсотків по позиках. Однак не виключено і підвищення прибутковості державних цінних паперів для кредиторів. Держава зацікавлена в отриманні позик на тривалі терміни. Збільшення терміну дії вже випущених позик може бути досягнуто за рахунок консолідації державного боргу. Таким чином, під консолідацією розуміється зміна умов позик, пов'язана з їх термінами, проводиться шляхом продовження терміну дії короткострокових (термін до 1 року) та довгострокових позик (понад 5 років).

Уніфікація державних позик проводиться разом із консолідацією, але може бути проведена і поза нею. Уніфікація позик – це об'єднання кількох позик в одну, коли облигації раніше випущених позик обмінюються на облигації нової позики, в різних пропорціях 2:1, 5:1, 10:1. Такий захід передбачає зменшення кількості видів цінних паперів, що спрощує роботу і скорочує витрати держави по системі державного кредиту.

У виняткових випадках уряд може провести обмін облигацій за регресивним співвідношенням, тобто коли декілька раніше випущених облигацій прирівнюються до однієї нової облигації. Відстрочка погашення позики або всіх раніше випущених позик проводиться в умовах, коли подальший активний розвиток операцій з випуску нових позик не має фінансової ефективності для держави. У таких випадках більша частина надходжень від реалізації облигацій нових позик спрямовується на виплату відсотків і погашень за раніше випущеними позиками. Щоб розірвати це порочне коло, уряд оголошує про відстрочення погашення позик, яка відрізняється від консолідації тим, що при відстрочці не тільки відсуваються терміни погашення, а й припиняється виплата доходів. Під час консолідації позик власники облигацій продовжують одержувати по них свій дохід [4, с. 63-68].

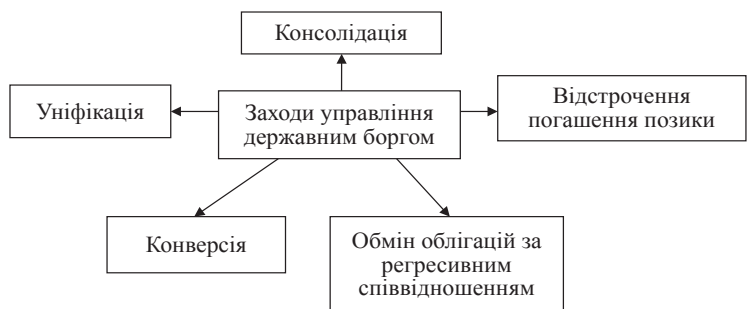

Рис. 1. Схема заходів управління державним боргом

Конверсія, консолідація, уніфікація державних позик та обмін облігацій держави зазвичай здійснюються тільки щодо внутрішніх позик. Що стосується відстрочки погашення зобов'язань, то ця міра можлива і по відношенню до зовнішньої заборгованості. Відстрочка погашення зовнішніх позик, як правило, проводиться за погодженням з кредиторами. При цьому відстрочка погашення боргу може і не спричинити припинення виплати відсотків по ньому. Під анулюванням державного боргу розуміється міра, в результаті якої держава повністю відмовляється від зобов'язань за випущеними позиками. Проте мали місце випадки списання зовнішніх боргів державним позичальниками. У позаминулому десятиріччі західні інвестори дали згоду на списання 50% заборгованості Польщі на суму біля 15 млрд дол. США. Прикладом анулювання боргів з політичних мотивів є відмова уряду СРСР від визнання боргів царської Росії.

Загалом, запозичення держави цікавлять чимало громадян, які переймаються фінансовими справами своєї країни. Сама система боргів держави зародилася ще у середні віки і нині значно поширилася. Особливо вирізняється стрімкими темпами зростання заборгованості країн, що розвиваються. У більшості наукових праць XVIII і XIX ст. ст. державний борг розглядався як явище негативне. Так, А. Сміт наголосив на своїх працях, що зростання державного боргу може спричинити банкрутство держави як позичальника [2, с. 457-460]. Досить категорично щодо державних запозичень висловлювався інший відомий учений Т.Р. Мальтус [5, с. 230-234]. Він зазначав, що великий державний борг – це ракова пухлина, яка роздирає життя народу і його добробут. Цієї ж думки дотримувався Ж.Б. Сей, який порівнював державний борг із новою зброєю, страшнішою за порох, зброєю, якою держава повинна користуватися лише у крайньому разі [8, с. 250-253].

Водночас досвід розвитку світової економіки підтвердив, що державні запозичення не завжди ведуть до банкрутства держави або до її зубожіння. Сама по собі наявність державного боргу не дає уявлення щодо реального фінансового стану держави.

Отже, державний борг – це складне явище, зумовлене низкою факторів, яке в умовах кожної держави може мати свою специфіку. Підтвердженням тому є досвід Англії, яка вважається батьківщиною державного кредиту і яка, незважаючи на зростання державного боргу, досягла розквіту економіки.

Державний борг є однією з проблем, що призупиняє розвиток економіки країн та її складових частин, тому проведемо певне спостереження щодо його динаміки протягом останніх років, щоб зрозуміти, які дії повинні бути застосовані для вирішення цього гострого економічного питання, яке турбує майже кожную країну протягом декількох років [7, с. 223-224].

За інформацією «Світова книга фактів», яку веде Центральне розвідувальне управління США, максимальний державний борг належить, саме США – 15 трлн 930 млрд дол. США, що в свою чергу становить 108,9% ВВП найбільшої економіки світу. Також вагомі обсяги запозичень мають європейські країни, серед яких Велика Британія, Німеччина, Франція, а також Японія, у якої державний борг станом на 31 березня 2014 р. сягнув рекордних для країни – 1025 трлн. ієн (понад 10 трлн доларів США), тому влада для зниження темпів росту заборгованості вирішила підняти споживчий податок на угоди купівлі-продажу з 5% до 8%, а наступного року – до 10% [6].

Загалом, гранична величина державного боргу, яка зафіксована бюджетним кодексом, складає 60% ВВП, відповідно до Маастрихтського договору. Вказана величина боргу є прийнятною для держав із розвиненими внутрішніми фінансовими ринками та високими кредитними рейтингами на міжнародних ринках, це для таких країн, як Німеччина, США, Китай, Польща та ін. [1, с. 51].

Водночас слід звернути увагу на те, що при перевищенні критичних меж, тобто граничної величини державного боргу, здійснюється негативний вплив на економічний і соціальний розвиток. Це виявляється, зокрема, у тиску на грошовий ринок, внаслідок чого прискорюються темпи зростання інфляції. Результатом таких процесів може стати і послаблення курсу національної валюти. До можливих негативних наслідків слід віднести і збільшення (за межі раціональних) виплат з погашення та обслуговування боргу. Такі положення можна віднести як до урядових запозичень, так і до використання боргових інструментів з боку суб'єктів господарської діяльності. Ще одним наслідком може стати скорочення золотовалютних резервів країни, що спрямовуватимуться на забезпечення ліквідності національної валюти.

Враховуючи різні економічні явища, та показники минулих років Міжнародний Валютний Фонд спрогнозував показники обсягів державного боргу країн світу до 2016 р. наступними (табл. 2).

За цими прогнозами, у Китаї, Ізраїлі, Німеччині суттєво скорочується державний борг, а в США та Росії до 2016 р. у порівнянні з 2011 р. він зростатиме до 115,4% та 19,4% ВВП відповідно [6].

Щодо України, то граничний рівень державного боргу, відображений у бюджетному кодексі, і є прийнятним для більшості розвинених країн, тобто на рівні 60%, але за визначеннями фахівців, цей рівень боргу не сприяє відповідальному управлінню державним боргом і несе ризик фінансової дестабілізації, тому існує інший показник, який гарантує стабільну ситуацію у валютно-фінансовій сфері та забезпечення платоспроможності держави у середньостроковій перспективі, цей рівень повинен становити не більше

Таблиця 2

Динаміка державного боргу країн світу 2011-2013 рр. та прогноз до 2016 р. (у % до ВВП)

№ п/п	Країна	Роки (у % до ВВП)					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	США	100	105	108,9	111,4	113,2	115,4
2	Німеччина	82,6	81,9	81	79,1	77,1	75
3	Ізраїль	71,1	68,9	66,8	64,4	62	59,7
4	Польща	56	56,4	56,5	56,2	57,1	55,9
5	Україна	39,3	39,4	39	35	38,4	35,1
6	Китай	28,9	22,2	18,4	15,5	16,8	19,5
7	Росія	11,7	12,1	12,6	14,5	13	10,9

Розроблено автором відповідно до [6]

Таблиця 3

Динаміка державного боргу України 2011–2014 р. (млрд грн/млрд дол.)

Показники	Роки (млрд грн/млрд дол.)			
	2012	2013 (лютий)	2014 (лютий)	2014 (липень)
Внутрішній державний борг млрд грн/млрд дол.	190.299 (23.808)	207.712 (25.987)	257.710 (32.242)	312.891 (25.864)
Зовнішній державний борг млрд грн/млрд дол.	208.817 (26.125)	211.436 (26.456)	222.422 (27.827)	373.912 (30.908)

Розроблено автором відповідно до [6]

35%, саме він є безпечним для нашої країни. Розміри державного внутрішнього боргу України, його структуру, джерела і строки погашення встановлює Верховна Рада України одночасно із затвердженням Державного бюджету України [7, с. 225-226].

Державний борг України відносно ВВП не зазнає суттєвих змін, хоча внутрішня його частина постійно збільшується або зменшується. Найбільший обсяг боргу відносно ВВП у нашій країні був зафіксований у 1999 р. – 61%, найменший у 2007 – 12,3%, а згідно із Законом «Про державний бюджет України на 2014 р.», граничний рівень державного боргу на 2014 р. встановлений на рівні 585,484 млрд грн, або 35% від ВВП. За цими даними Україна займає 39 місце між Казахстаном та Катаром. Більш того, до 30 листопада 2014 р. Україні необхідно виплатити більше 60 млрд дол. США за зовнішніми борговими зобов'язаннями, з яких 40 млрд дол. США – торгові кредити [3].

Найкращим із існуючих методів скорочення державного боргу є зростання обсягів експорту товарів та послуг, які сприяють надходженням грошової маси в країну, як результат – надходжень до бюджету. Проте у порівнянні з січнем-серпнем 2012 року, за даними Держкомстату, в Україні зафіксовано скорочення експорту товарів на рівні 9,1%, а якщо розглядати стан України на 2014 р., то така перспектива для нашої країни є малоімовірною.

У кожній країні внутрішній державний та зовнішній борг різний за величиною, може зростати або зменшуватися в залежності від того, чи країна виплачує його, чи, навпаки, збільшує. В Україні прослідкувати ці спади та підйоми можна за допомогою показників зовнішнього та внутрішнього державного боргу, які виражені у млрд грн або млрд дол. і змінюються майже кожного року (табл. 3).

Розглянувши показники, можна сказати, що величина державного боргу у млрд грн залежить певною мірою і від курсу долара, адже більшість боргу країна виплачує саме у цій валюті, так як курс протягом 2011–2014 рр. різний, то, відповідно, і суми заборгованості досить відрізняються, особливо у 2014 р., коли курс долара досяг максимального значення і змінювався майже по годинно.

На сьогоднішній день складним залишається питання боргу через те, що наша країна порівняно з іншими країнами, які витрачають борги на фінансування розвитку виробничого сектора, спрямовує їх на споживання, що не сприяє отриманню певних доходів, для подальшого позбавлення від запозичень, шляхом їх погашення. Можна ще додати, що, зрозуміло, державний сектор і банки скорочують свою частину заборгованості, але надзвичайна залежність ринку України від імпортичних поставок, що супроводжуються інтенсивним торговим кредитуванням, сприяє постійній тенденції до зростання зовнішнього боргу.

Висновки з цього дослідження. З наведеного вище можна зробити такі висновки. Основною причиною росту запозичень у нашій країні є неспроможність фінансування соціальних програм та постійний дефіцит платіжного балансу країни, через те, що більшість запозичень спрямовується на споживання, а не на реалізацію масштабних національних проєктів, розвитку інфраструктури та перспективних галузей економіки, як це прийнято в інших розвинутих країнах світу.

Тому в Україні для зменшення заборгованості слід використовувати державні запозичення для капіталовкладень у розвиток економіки. Залучення позик із будь-якою іншою метою не тільки не даватиме імпульсу для пожвавлення економічних процесів, а й буде стримувальним чинником зростання ВВП надалі. Адже не забезпечене розширенням податкової бази обслуговування та погашення державної заборгованості рано чи пізно призведе до загострення бюджетної кризи, коли податкових надходжень виявиться замало для фінансування навіть мінімальних видатків держави одночасно зі здійсненням боргових платежів, а розміщувати нові позики стане неможливо. Відповідно, величина соціальних видатків у жодному разі не повинна перевищувати централізованих за оптимального (з погляду фіскальної достатності, економічної ефективності та соціальної справедливості) рівня оподаткування податкових надходжень, що є умовою організації ефективних перерозподільних процесів та, як наслідок, зростання ВВП.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Доліновська О.Я. Державні запозичення в системі кредитних відносин / О.Я. Доліновська // Економіка. Фінанси. Право. – 2012. – № 12. – С. 51-56.
2. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй : Переклад з англ. – Київ : Port-Royal, 2001. – 612 с.
3. Інформаційно-аналітичний центр: Infolight [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infolight.org.ua/content/derzhavniy-borg-ukrayini-ta-krayin-svitu-2011-2013-roki-skladovi-geografiya-dinamika>.
4. Кириленко В.В. Історія економічних вчень : навч. посіб. з історії економічних вчень / В.В. Кириленко, О.М. Стрішенець, М.М. Фаріон. – Видавництво «Економічна думка», 2007. – 227 с.
5. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения // Антология экономической классики: В 2 т. Т. 2 – Москва : МП «Эконом», 1993. – 324 с.
6. Офіційний сайт комітету Державної статистичної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
7. Романенко О.Р. Фінанси : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. – 2-ге вид., перероб. і доп. / О.Р. Романенко, С.Я. Огородник, М.С. Зязюн, А.А. Славкова. – Київ : КНЕУ, 2009. – 432 с.
8. Сей Ж.Б. Трактат по политической экономии // Сей Ж.Б. Трактат по политической экономии. Бастиа Ф. Экономические софизмы. Экономические гармонии. – Москва : Дело, 2000. – 256 с.
9. Шпачук В.В. Напрями вдосконалення політики управління зовнішнім державним боргом України / В.В. Шпачук // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – Київ. – 2010. – № 3. – С. 291-297.